

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ

На сучасному етапі розвитку шкільної освіти в Україні все більше увагу вчителів, методистів, педагогів привертають проблеми мовної освіти, формування комунікативно вправної особистості, оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання, передачі думок. Л.В.Гарська зауважує, що „у мові відображений не лише реальний навколишній світ людини, не тільки образ її життя і поведінки, але і суспільна самосвідомість етносу, національний характер, традиції, звичаї, система цінностей, світобачення” [Гарская, с. 93].

Над вивченням та дослідженням поняття культури спілкування працювали А.О.Акішина, Н.Д.Бабич, М.П.Білоус, С.К.Богдан, Л.О.Введенська, О.Г.Дзюбенко, Л.П.Іванова, А.П.Коваль, Т.О.Ладиженська, О.М.Миронюк, Н.П.Плющ, Я.К.Радевич-Винницький, М.Г.Стельмахович, Н.І.Формановська, Є.Д.Чак, Т.К.Чмут.

Розглядаємо культуру спілкування як набір і організацію мовних засобів, які у визначеній мовленнєвій ситуації, за умови дотримання сучасних мовних норм та мовленнєвого етикету, дозволяють забезпечити найбільший ефект у досягненні поставлених комунікативних завдань. Вона є показником загальної культури особистості.

Розвиток культури спілкування базується на розвитку самостійності мислення, індивідуальної творчості. Формування критичності мислення, що супроводжує вивчення мовних одиниць та знаків, допомагає уникати бездумного копіювання та сприяє реалізації індивідуальних можливостей учнівської молоді.

Ми поділяємо думку про те, що „навчання мови завжди і неминуче означало й означає в дійсності навчання мови та культури” (Цит. за [Кузьмина, Кавнатская; с. 111]). Це є одним з головних завдань, яке сьогодні постає перед учителями-словесниками. Культура спілкування формує мовну особистість. Учні в процесі навчання культури спілкування вчаться розуміти соціокультурну поведінку носіїв даної мови, засвоюють стратегії поведінки в типових ситуаціях спілкування. Поняття соціокультурної поведінки розглядаємо на фоні проблеми соціальної природи і суспільних функцій мови. Адже мова не існує поза культурою, тобто „поза соціально успадкованою сукупністю практичних навиків і ідей, які характеризують наш стиль життя” [Сепир, с. 185].

Для сучасної методики навчання мови актуальною є проблема формування соціокультурної ідентифікації особистості. На думку С.Г.Тер-Мінасової, „мова накопичує, зберігає й історично наслідує у своєму семантичному просторі культурні цінності, виражені значенням її знаків – у лексиці, граматиці, ідіоматиці, прислів'ях, приказках,

фольклорі, художній і науковій літературі, формах письмого й усного мовлення” [Тер-Минасова, с. 14]. Тому мова виявляє приналежність її носіїв до визначеного соціуму.

Широке розуміння культури включає в себе культуру спілкування, культуру мовленнєвої поведінки. Щоб оволодіти нею, важливим є розуміння сутності українського мовленнєвого етикету і опанування його.

Рівень культури спілкування залежить не стільки від бездоганного дотримання стандартів, норм літературної мови, скільки від уміння користуватися всіма багатствами рідної мови, її виражальними можливостями, від уміння визначити хто – кому – де – з якою метою щось повідомляє, тобто враховувати мовленнєву ситуацію. Навчальні мовні ситуації можуть створюватися на основі спостережень над мовленням учнів, а також на основі текстів. Найчастіше вдаємося до прийому рольової гри.

Ситуація перша. Ви зустріли на вулиці вчительку математики й хочете запросити її на ваш концертний виступ. Розіграйте діалог.

Ситуація друга. Ви хочете святкувати свій день народження з друзями в кав’ярні, а мама наполягає, щоб свято було вдома. Переконайте маму піти в кафе. Розіграйте діалог.

Ситуація третя. Ви запросили однокласника (однокласницю) на дискотеку. Там завжди багато ваших знайомих і друзів, а ось однокласник (однокласниця) нікого з них не знає. Познайомте їх. Розіграйте діалог.

Ситуація четверта. Бабуся запросила вас на канікули в село, але ви збираєтесь їхати до літнього табору. Розкажіть бабусі про свої плани так, щоб вона не образилася. Розіграйте діалог.

Ситуація п’ята. Ви збирались з другом піти в комп’ютерний зал, але вам зателефонував ваш товариш і сказав, що сьогодні в кінотеатрі відбудеться показ нового фільму з участю його улюбленого героя, який вам не дуже подобається. Як ви будете діяти? Розіграйте діалог.

Важливим завданням нам видається показати, витлумачити учням, як культура трансформується в стиль поведінки мовця, у манеру спілкування, у такі аспекти поведінкової компетенції, як увічливість, повага і соціально прийнятна поведінка, тобто в стереотипну поведінку, оскільки в ній концентруються риси національної вдачі, національного характеру, що формується століттями.

Продовжуючи роботу над формуванням і розвитком культури спілкування в основній школі, учитель повинен наголошувати на тому, що мовленнєвому етикету будь-якого народу притаманні етнічні особливості, національна своєрідність. Стосовно мовленнєвого етикету українців, то в ньому відбито такі риси українців, як побожність, пошана до батьків, до жінки, демократизм, емоційність, естетизм та інше. С.К.Богдан

наголошує: „увібравши давні традиції, звичасві приписи, мовленнєвий етикет українців є унікальною універсальною моделлю їх мовної діяльності, що виявляється в системі стійких мовних виразів. Знання цієї системи, а ще більше – повсякденна її реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини, без перебільшень, є своєрідним барометром духовної зрілості нації” [Богдан, с. 7]. Тому для вчителя є важливим завданням ознайомлювати учнів з особливостями та національним колоритом українського мовленнєвого етикету. Будучи відображенням системних стосунків реальної дійсності, національно-культурні форми мовленнєвого етикету стандартизуються, переходять у відповідні стереотипи спілкування. У свідомості учнів поступово закладаються стереотипні фрази, кліше або шаблони, якими вони зможуть вільно послуговуватися щоденно в будь-якій ситуації.

Під етикетом розуміємо набір національних формул і зворотів, в основному вживаних з метою нав'язування, встановлення і підтримання мовленнєвого контакту в просторі певної культури. Мовленнєвий етикет, попри наявність спільних структурних елементів у багатьох етносів (формули вітання, прощання, вибачення тощо), має національно-культурну специфіку. У суспільстві він функціонує у двох основних формах поведінки: мовленнєвої і немовленнєвої. Як правило, вони тісно між собою пов'язані і взаємозалежні. Знання цих форм, їх дотримання дають змогу людині почувати себе впевнено і невимушено, не відчувати дискомфорту під час спілкування з незнайомими людьми, зі старшими, з особами протилежної статі. Уступаючи в комунікативний акт з рідними, друзями, знайомими, ми чітко знаємо „міру” любові й поваги один до одного, маємо в арсеналі безліч способів підкреслити це, з незнайомими людьми мірило позитивного ставлення – це ввічливість, тому в такій ситуації мовленнєвий етикет є незамінним [Формановская 1993, с. 37].

Справедливим є твердження С.К.Богдан про те, що „ нам ніколи задумуватись, чим вирізняється наш етикет з-поміж інших. Ми уніфікувалися в мовленнєвому етикеті, який вичерпується іноді десятком справді-таки стереотипних фраз „на всі випадки життя”” [Богдан, с. 31]. Ось чому учителям необхідно пам'ятати про постійне поповнення словникового запасу учнів, слідкувати за правильністю, точністю та доречністю вживання тієї чи іншої етикетної формули, попереджати помилки та дублювання формул, розширювати реєстр засобів етикетного словесного оформлення різних комунікативних ситуацій.

Вивчаючи тему „Синоніми”, учителям варто наголошувати на тому, що чимало українських етикетних виразів можуть використовуватися в різних комунікативних ситуаціях. Наявність синонімічних рядів українського мовленнєвого етикету дає

можливість вибору етикетної формули у ході комунікативного акту, що обумовлюється екстралінгвістичними факторами: характером ситуації, а також біо-соціальними характеристиками мовців. Наприклад: *Доброго здоров'я!* може передавати і вітання, і побажання; *Вітаю!* – привітання і побажання; *Дай Боже!* – і привітання, і побажання, і прощання. Завдяки цим виразам розширюється реєстр засобів словесного оформлення різних комунікативних ситуацій. Це дає можливість учням уникати одноманітності й повторів в індивідуальному мовленні. Тому час від часу потрібно знайомити учнів з новими етикетними формулами; по можливості вказувати на етикетні формули, що належать до універсального реєстру та на такі, що є національно забарвленими. Але не просто для механічного їх запам'ятовування учнями. Обов'язково має бути запропонований перелік вправ чи завдань для засвоєння нових одиниць. Ось декілька з них.

Вправа перша. Розташуйте етикетні формули за частотою їх вживання. Що ви скажете про ті, що знаходяться в кінці вашого списку? Укажіть ситуацію, у якій їх доречно вживати.

Привіт! Добрий ранок (день, вечір)! Здрастуйте! Здоров! Доброго здоров'я! Радий Вас бачити! Дозвольте привітати Вас! Вітаю Вас! Скільки літ, скільки зим! Радий вітати Вас! Кого я бачу! Моє шанування!

Вправа друга. Із даного вище переліку доберіть відповідну етикетну формулу й привітайтеся із вчителькою, батьками, бібліотекарем, сестрою (братом), дорослим сусідом, другом (подругою), прибульцем. Свій вибір обґрунтуйте.

Вправа третя. Доповніть етикетні формули привітання власними прикладами.

Вправа четверта. Прослухайте діалог. Чи ввічливо поведив себе школяр з учителькою? Опишіть, яким ви уявляєте цього учня. Перебудуйте діалог, виправляючи помилки невихованого хлопця. У якій ситуації Микола міг уживати подібні слова?

— *Хелю, Маріє Степанівно! Це я, ваш учень!*

— *Привіт, Миколко! Як справи? Чому не ходиш до школи?*

— *Та все пучком! Я тусувався в лікарні три тижні. Уже й забув, що таке школа, та оце Вас побачив і згадав.*

— *З одужанням тебе. До зустрічі!*

— *До побачення.*

Вправа п'ята. Напишіть невеликого листа бабусі (учительці, другові), уживаючи етикетні формули. Чи різняться вони привітаннями, прощаннями, звертаннями? Якщо так, то чому?

Так, національно-специфічними є звертання, тому під час опрацювання відповідної теоретичної теми вчителів слід звернути увагу учнів на традиційні українські форми називання осіб і звернення до них; розповісти, що в українському мовленні, окрім тричленної формули „прізвище, ім'я та по батькові”, інтенсивно поновлюється називання й звертання за моделлю „пан (пані / панна) + ім'я або / і прізвище”. Я.К.Радевич-Винницький зауважує, що „у формальних взаєминах далі ширше застосовується модель „пан (пані) + назва-індекс” [Радевич-Винницький, с. 118], наприклад: *пане редакторе, пані лікарю; пане докторе, пане професоре, пані вчителю* та інші. Звертання *пан*, яке є словом-регулятивом, що засвідчує повагу до адресата (третьої особи), вимагає вживання поруч прикладки (ім'я або прізвище, слова-індекси), у залежності від ситуації спілкування (офіційна – неофіційна сфера; соціальний статус; вік та інше). Так, у звертанні „нижчого” до „вищого” за соціальним статусом, віком, доречно уникати моделей типу „пан (пані / панна) + ім'я і / або прізвище”, натомість надавати перевагу моделі „пан (пані / панна) + назва-індекс”, наприклад: *пане редакторе, пане директоре, пані декане, пані докторе, пані Міністре, пане Президенте* тощо, а в ситуації „вищого” до „нижчого” за тих же умов оптимальною є перша модель, хоча можлива й друга.

В офіційному спілкуванні вживання імені та по батькові є паралельним моделі „пан (пані / панна) + ім'я або / і прізвище” чи „пан (пані / панна) + назва-індекс”. Учні, студенти, як правило, використовують саме такі формули у звертанні до вчителів, викладачів.

Уживання слів-регулятивів *пан, пані, панна* є виправданим тоді, коли в комунікативний акт вступають незнайомі люди в певній ситуації.

Уживаючи в ролі означення до слів із коренем *пан-* прикметників *шановний, шановна, шановні*, учні повинні пам'ятати про їх узгодження з іменниками в роді, числі, відмінку. Учителів варто наголосити, що *пані* в українській мові належить до невідмінюваних слів, що є нормативним слововживанням, наприклад: *познайомився з пані* (а не з *панею*) *Оксаною, спілкувався з пані* (а не з *панею*) *Світланою, бачив пані* (а не *паню*) *Яблунівську* тощо.

Вивчаючи тему „Іменник”, учителям варто наголосити, що диференційною ознакою мовленнєвого етикету українців є вокативи, які характеризуються особливою специфічністю й виразністю у зв'язку з тим, що в однині вони здебільшого виражаються формою кличного відмінка іменника: *Доброго дня, Семене Петровичу! Вітаю Вас, Дмитре Олександровичу! Як Ваше здоров'я, Ольго Остапівно? Як справи, Ніно Олексіївно? До зустрічі, пані Галино! Усього найкращого, пане Олеже!* тощо. Пропонуємо декілька завдань.

Вправа перша. Напишіть та вимовте імена і по батькові у кличному відмінку своїх учителів, батьків, братів, сестер, друзів.

Вправа друга. Дайте пораду товаришеві, як звернутися до адресата, коли невідомі його ім'я і по батькові?

Вправа третя. Утворіть форми привернення уваги: а) знайомих – учительки, друга, мами (тата), брата (сестри), маминої подруги; б) незнайомих – однолітка, лікаря, продавця, священика.

Вправа четверта. Поставте словосполучення у кличному відмінку, допишіть закінчення: пан... учител..., пан... директор..., пан... доцент..., пан... адвокат..., пан... прокурор..., пан... Міністр..., пан... Президент....

Опрацьовуючи тему „Займенник”, учителям необхідно зауважити, що національно своєрідною формою української ввічливості є „множина шани”. На „*Ви*” звертаються до незнайомого, старшого за віком, посадою співрозмовника, в офіційній сфері. Займенник „*ти*” демонструє близькі стосунки, передає повагу. Через „*ти*” спілкуються між собою товариші, колеги співробітники, друзі, брати і сестри, подружжя [Стельмахович, с. 10]. Мовленнєва практика показує, що вживання мовних одиниць залежить від особливостей і рівня розвитку культури суспільства. „Множина шани”, що є прикметною ознакою української ввічливості, репрезентує стосунки між людьми, рівень поваги й чемності у ставленні один до одного. Можна стверджувати, що вона виконує так звану етикетну функцію.

Як показує практика, велику складність учні відчують, коли будують спонукальні діалоги або виконують завдання типу: *Переконайте..., Умовте..., Порекомендуйте..., Порадьте...* Ми пропонуємо декілька моделей для нейтралізації імперативності, з якими можна працювати на уроці під час вивчення окремих теоретичних тем.

1. Сила волевиявлення, категоричності залежить певним чином від вживання імперативів доконаного чи недоконаного виду (за умови, що існує можливість обирати дієслово доконаного чи недоконаного виду). Доконаний вид виражає значення одноразовості, конкретності в поєднанні з більшою наполегливістю, категоричністю. Навпаки ж імперативи недоконаного виду позначені неодноразовістю, повторюваністю й ненаполегливістю. Пор.: *прийдіть на концерт – приходьте на концерт; пишіть реферат – напишіть реферат; співайте арію – заспівайте арію* тощо.

2. Пам'ятаємо про використання спеціальних актуалізаторів увічливості: *будь ласка, будьте ласкаві, зробіть ласку*. Наприклад: *Будь ласка, дайте квиток! Скажіть, будь ласка, де автобусна зупинка? Приходьте, будь ласка! Будьте ласкаві, принесіть*

чашку кави! Будьте ласкаві, приїжджайте наступного року! Зробіть ласку, повторіть це раз! Зробіть ласку, проведіть мене! Коли ласка, заходьте!

3. Уживання перформативів. Висловлювання з конструкцією *перформатив + дієслово наказового способу* звучить менш категорично, а тому більш поштиво: *Прошу, допоможіть мені...; Прошу, розкажіть... Прошу, поясніть... Пропоную, перегляньте...; Рекомендую, доопрацюйте... Раджу, зверніть увагу... тощо.*

4. Більшим ступенем увічливості позначені дієслова у формі наказового способу першої особи множини. Ця форма створює ілюзію спільної дії – мовець ніби долучається до спонування: *Перегляньмо це раз це питання! Звернімо увагу на це положення! Не втрачаймо часу! Пам'ятаймо це завжди!*

5. Також пом'якшують спонукальність частки *-но* і *-бо*: *А йдіть-но снідати! Пане добродію, почекайте-но, я хочу вам ще щось сказати!.. Подай-но, доню, ще хліба. Дай-но мені, любий, води! А вставай-бо, синку!*

6. „Підміна” наказового способу умовним. У такий спосіб мовець інформує про бажаність для нього виконання / невиконання певної дії, але не зобов'язує співрозмовника до реакції-волевиявлення і відповідно категоричність висловлювання понижується: *Може, ви випили б, ще скляночку чаю? Мені б хотілося довідатися... Може б, увімкнули якусь музику.*

7. Питальні конструкції позначені більшим ступенем увічливості, оскільки мовець не обмежує свободу волевиявлення співрозмовника і рішення про виконання / невиконання дії залежить від нього: *Не могли б Ви...? Чи не хочете Ви...? Не підкажете Ви...?*

Можна запропонувати виконання таких завдань.

Вправа перша. Зробіть зауваження дитині, добре знайомому одноліткові, незнайомому одноліткові. Якими будуть ваша міміка, жести, голос?

Вправа друга. Дайте декілька порад молодшим школярам, як себе поводити в театрі.

Вправа третя. Переконайте маму (тата) купити вам комп'ютер. Які аргументи ви оберете?

Вправа четверта. Попросіть вчительку інформатики дозволити вам додатково попрацювати в комп'ютерному кабінеті.

Вправа п'ята. Побудуйте діалог учителя з учнем, який постійно запізнюється на урок. Слідкуйте за поглядом, жестами, голосом.

Це ті вправи і завдання, завдяки яким в учнів покращується рівень культури спілкування, розвивається мовний смак. Тобто, дотримуючись мовних норм і правил

мовленнєвого етикету, ми „передусім засвідчуємо свою вихованість, шану й уважність до співрозмовника, привітність, приязнь, прихильність, доброзичливість, делікатність, тобто риси, віддавна притаманні нашому народові” [Білоус, с. 22].

Спілкування відбувається не завжди і не тільки за допомогою слів, поєднаних у висловлювання. На нашу думку, одним із важливих аспектів у формуванні культури спілкування є паралінгвістичні засоби комунікації. Як зазначають дослідники (А. Піз, І. Томан, О. Марден, А. Хачатрян, В.Н.Ягодинський), вираз обличчя, поза, жести тощо, коли мова йде про сприйняття комуніканта як особистості, набагато ефективніші, ніж його словесний вияв. Тому учителеві необхідно постійно наголошувати, що „мова тіла” має гармоніювати з вербальним мовленням, доповнюючи і підсилюючи його.

Головне в людському спілкуванні – це розуміння смислу, який часто знаходиться не в тексті, тобто не в значенні, а в підтексті. Смысл не лише в словах, а у вчинках, у виразі обличчя, у жестах, у позах. Найважливішим засобом невербальної комунікації є міміка, відсутність якої унеможливує спілкування. Міміка і погляди передають багато відтінків у взаємовідносинах. Міміка і слово існують одночасно, доповнюють одне одного або конкурують. Високо цінується в комунікації посмішка. „Посмішка – це, ніби особистісне вираження ввічливості і зацікавленості” [Формановская 1989, с. 119]. Спілкування буквально пронизане жестами. Вони є носіями різного типу інформації, пов’язаної з емоційним станом комунікантів. Ми махаємо рукою, прощаючись, погрожуємо пальцем, чоловік цілує руку жінці як знак вітання та інші. Учні повинні пам’ятати, що у процесі спілкування істотну роль відіграють позамовні засоби і постійно працювати над удосконаленням своєї невербальної поведінки. Уважається, що відкрите обличчя, прямий погляд, привітна усмішка – це прикмети людини чесною, розумною, вихованою [Радевич-Винницький, с. 70], а, отже, культурною і ввічливою.

Пам’ятаємо, що основне завдання шкільного курсу української мови полягає не в бездумному „зазубрюванні”, а в допомозі учням увійти до дорослого життя, у світ науки, мистецтва, культури тощо. Гарне мовлення кожної дитини – це мета вчителя-словесника, досягнення якої можливе лише через постійне поповнення, удосконалення, шліфування і збагачення словникового складу. Наприклад, для учнів 5-6 класів пропонуємо роботу з текстом діалогу. Спочатку вони повинні ознайомитися з його змістом.

Пан Коваленко: Добрий день, пані Надіє! Я працюю комерційним директором на одній з київських фірм. Ось моя візитівка.

Пані Надія: Добрий день, пане Коваленко! Ви познайомилися з нашим рекламним матеріалом?

Пан Коваленко: Так. Ваш працівник передав мені їх.

Пані Надія: Чи зацікавили вас наші зразки тканини?

Пан Коваленко: Так. Ми шукаємо саме такий товар для ново'го показу колекції, яка відбудеться через два-три місяці. Ми хочемо назвати колекцію „Не така, як усі”.

Пані Надія: Дуже цікава назва. Думаю, що саме наші зразки тканини будуть для вас прекрасним рішенням. Тим більше вони відповідають найвищому технологічному рівню й, гадаю, задовольнять найвибагливішого клієнта.

Пан Коваленко: Але ваша фірма не дуже відома серед модельного бізнесу. Чи збираєтеся розширювати свої кордони?

Пані Надія: Звичайно. Після підписання контракту з вашою компанією ми вийдемо на новий ринок збуту.

Пан Коваленко: Добре. Яку знижку ви можете нам запропонувати?

Пані Надія: Я вважаю п'ять відсотків вас задовольнить!

Пан Коваленко: Цілком. Дякую. Хочеться вірити, що це не остання наша співпраця! Відразу прийміть запрошення на показ нашої нової колекції.

Пані Надія: Велике спасибі за запрошення. Успіхів вам. До побачення!

Пан Коваленко: До зустрічі!

Можна влаштувати невелике обговорення з учнями за змістом тексту. Наступний крок – виконання переліку репродуктивних і продуктивних вправ.

1. Випишіть з тексту етикетні формули й укажіть їхні значення. Яка їх кількість? Чи є вона доречною в тексті?

Зразок. Добрий день! – вітання.

2. Уявіть, що ви працюєте у фірмі. Відрекомендуйтеся, указуючи:

а) прізвище та ім'я,

б) назву фірми,

в) назву посади.

Далі пропонуємо звернутися до рубрики „Радимо запам'ятати!”, перед цим використовуючи прийом активізації набутих знань.

Радимо запам'ятати!

Продавець

Чи можу я Вам допомогти?

Чи можу я Вам щось порадити?

Що Вас цікавить?

Яку модель Ви б хотіли?

Покупець

Ви не могли б мені показати...

Покажіть, будь ласка ...

Допоможіть мені підібрати ...

Порадьте, що мені обрати.

Скільки коштує ...?

Яка ціна ...?

3. Доповніть діалог репліками, використовуючи рубрику „Радимо запам’ятати!”, і розіграйте його.

Консультант: Добрий день! Чи можу я вам допомогти?

Покупець: ...

Консультант: У Вас гарний смак! Цей мобільний телефон сучасного зразка й виконує всі можливі функції.

Покупець: ...

Консультант: Так, звичайно. Ви можете оформити кредит на нього без першого внеску.

Покупець: ...

Консультант: Сідайте, будь ласка. Прочитайте уважно умови контракту, візьміть ручку й підпишіть його.

Покупець: ...

Консультант: Дякуємо за покупку! До побачення!

Покупець: ...

4. Розіграйте діалогічну ситуацію „У магазині”, використовуючи рубрику „Радимо запам’ятати!”. Якими повинні бути погляд, жести, голос співрозмовників?

Ці вправи покликані навчати учнів ефективно послуговуватися вербальними і невербальними етикетними засобами спілкування для вирішення комунікативних завдань.

Г.В.Гарська зауважує, що „у міру оволодіння... багатствами національної мови відбувається 1) формування особистісно значущої ієрархії смислів, духовних цінностей та 2) осягнення культурних концептів як духовно-світоглядних орієнтирів мовної особистості етносоціума... національна мова детермінує соціокультурний аспект мовномисленнєвої й комунікативно-прагматичної діяльності не лише мовної особистості етносоціума, але і її індивідуальної мовної особистості на рівні національно модифікованого (залежно від принципів мовленнєвої культури окремо спільноти) дикурсивно-текстоутворюючого процесу” [Гарская, с. 96].

Основне завдання вчителя-словесника полягає в тому, щоб учні усвідомили, що етикетні формули, кліше й особливості вербальної та невербальної поведінки є важливим показником рівня культури спілкування особистості і створюють поле ввічливості, доброзичливості, поваги, вихованості й такту. Відбувається це за умови, коли учні навчаються:

–слухати і чути співрозмовника, ставити питання різних типів, коректно починати та закінчувати діалог, доповнюючи та розвиваючи тему розмови;

- вільно висловлювати свої думки, переконання й оцінки, співвідносячи стиль і форму тексту з його жанром та етикетними нормами;
- брати участь в дискусіях, послідовно, аргументовано відстоювати свої погляди;
- вести ділові розмови, виступати з публічною промовою;
- оцінювати свою мовленнєву поведінку та мовленнєву поведінку однокласників;
- розрізняти і враховувати особливості етикетних ситуацій;
- слідкувати за відповідністю невербальної поведінки та інше.

Саме тому формування і розвиток культури спілкування не повинен обмежуватись епізодичними вправами й завданнями, а потребує поглиблення та вдосконалення протягом вивчення всього курсу української мови в школі. Роль мовленнєвого етикету у формуванні комунікативної особистості є однією з першочергових і найважливіших. Ця проблема потребує подальшого дослідження й доопрацювання методистами, учителями, педагогами, а також вказує на необхідність створення експериментальної методики, спрямованої на формування в школярів культури спілкування взагалі.

Література

Білоус М.П. Мовленнєвий етикет українського народу // Мова і духовність нації: Тези доповіді науково-практичної конференції 14-15 листопада 1989 – ЛДУ ім. І. Франка. – Львів, 1989.

Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К., 1998.

Гарская Л.В. Социокультурный аспект коммуникации: этнолингвистическая и лингводидактическая проблемы // Вестник ВГУ. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – №1. – С.93-102.

Кузьмина Л.Г., Кавнатская Е.В. Современные культуроведческие подходы к обучению иностранным языкам // Вестник ВГУ. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – №2. – С.108-117.

Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів, 2001.

Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. А.Е. Кибрика. – М., 1993.

Стельмахович М. Мовний етикет українців // Культура слова. – К., 1981. – Вип. 20. – С. 6-12.

Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.

Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет // Русский язык в школе. – 1993. – № 5. – С. 75-79.

Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. – М., 1989.